

KARÁDY Viktor

A 'Francia Egyetem' a jezsuitáktól napjainkig⁸

1. A FELVILÁGOSODÁS UTÁNI EGYETEMI MODERNIZÁCIÓ HÁROM MODELLJE

A Francia Egyetem fogalma a Napóleoni oktatási rendszerhez fűződik ugyan, bár voltak rendszersajátos előzményei is, tehát olyan elemek a 18. század közepétől kezdődően (egyesekek még korábbról is), melyek a napóleoni átszervezés után is a rendszer sajátos, egyedi tényezőit képezték. Mindenesetre, Napóleon és tudós tanácsosai egy egészében teljesen új, illetve megújított, s egységes rendszerként felépített képzési és kutatói intézményhálózatot hoztak létre, amely máig messzemenően meghatározta a franciaországi elitképzés helyzetét.

Olyan korban született meg a napóleoni iskolai konstrukció, amikor a régi típusú elitképzés mindenütt válságba jutott és többé-kevésbé gyors megújulásra kényszerült. A válság ideológiai okai a felvilágosodás eszmerendszeréhez csatolhatók. Emellett mindenütt szerepet játszottak a szekularizáció kezdetei, melyek a francia forradalomban egy radikális áttörés modelljét mutatták fel mindenütt Európában, különösen ott, ahol a forradalmi, illetve napóleoni császári haderő rendszerváltást kényszerített ki. Megelőzőleg sorsdöntő dátumot képezett 1773-ban (vagy az e körüli években, országonként kissé eltérően) a jezsuita rend betiltása, illetve a jezsuiták által működtetett hatalmas középiskolai hálózat átalakítása vagy állami (mint éppen Franciaországban) vagy más egyházi vagy tanítórendi kezelésű (mint Magyarországon) intézményekké. A megújulás politikai motívuma természetesen, a nemzetállamok kialakulása volt, melyek a maguk – nemzeti – képére akarták formálni az iskolázást is. Mint ahogy az európai (sőt a legtöbb Európán kívüli) nemzetállam politikai szerkezete, ezek iskolarendszerének megújulása is a három vezető nyugati nagyhatalom mintájára épült. A napóleoni rendszer volt

⁸ Ez a tanulmány – egy szóbeli előadás szöveges megfogalmazása – irodalmi hivatkozások és lábjegyzetek nélkül készült. Ezeket az érdeklődő olvasó megtalálhatja könyvben, együtt az itt érintett témák részletesebb tárgyalásával: *Karády Viktor: A Francia Egyetem Napóleontól Vichyig*. Budapest, Új Mandátum; Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest. 2005. ('Társadalom és oktatás', 29.). 212 o.

annak a triáznak egyike, a porosz-német és az angolszász mellett, mely gyakorlatilag mintául szolgált a modern elitképzés kialakításához az egész világon. A 19. században elsősorban a porosz, s másodsorban a francia modell hatott a korábbi angol gyarmati területek (így az Egyesült Államok) kivételével majd mindenütt, míg a huszadik században egyre inkább (főképp a második világháború óta) az angolszász modell vált uralkodóvá. Emlékeztetnék itt a három minta közös – főképp társadalmi funkcióikat érintő – vonásaira, majd különbségeire.

Mindhárom új rendszer a 18. század végének, illetve a 19. századnak a terméke. Mindhárom a középkorvégi (12. század végétől kezdődően kialakuló) egységes európai egyetemi hálózat átalakulását célozta meg. A Francia Forradalom egyenesen megszüntette a hagyományos egyetemeket, annyira, hogy ezek jogilag csak egy századdal később keltek új életre. A 19. század végéig az országban nem léteztek egyetemek, csak különböző oktatási intézmények, melyek egyes elemeit (lényegileg az érettségit adó líceumokat és az egyetemi karokat) hívták a szó szűkebb értelmében ‘Francia Egyetemnek’ (*Université de France*). A porosz egyetemi hálózat már a 17. század végétől kezdődően intézményenként külön-külön modernizálódott, mely folyamat főbb állomásait a hallei (1694), a göttingeni (1737), végül a berlini (Humboldt-féle, 1810) egyetemek kialakulása képezte. Az angol rendszer átalakulása lassúbb és hosszabb folyamat volt, s csak a 19. század második felében jutott valamelyest nyugvópontra.

Mindhárom egyetemi rendszer modernizálódásának lényeges eleme volt a **nemzetiesítés**. A nemzeti alapon szerveződő elitképzésnek legláthatóbb, de talán nem is legfontosabb jele, a latin nyelvű oktatás átalakítása nemzeti nyelvűvé. Még lényegesebb volt e téren a nemzeti tárgyak és tudáselemek befogadása, illetve hangsúlyozása. Ez az irodalomban, a történelemben, a földrajzban, a művészet- vagy tudománytörténetben és természetesen a nyelvoktatásban a nemzeti nyelv grammatikájának és stilisztikájának kiemelt tanítását jelentette. Ehhez kapcsolódott a politikai nemzethez tartozás szellemének az iskolázás minden szintjén közvetített kultusza. A nemzetiesítés értelemszerűen felbontotta a korábban latin műveltségi alapú, lényegében egész Európában egységes elitképzési rendszert. Ezzel a külföldi tanulmányok – a korábban általános egyetemi peregrináció – újfajta értelmet nyertek és alapjában átrendeződtek. Előfordult, mint a Habsburg Birodalomban a 19. század elején, hogy egyenesen államilag betiltották a külhoni egyetemjárást. A korábban általános diákcseré a 19. században lényegében a német és a francia nyelvű felsőoktatásra koncentrált, egészen a világháborúk közötti évtizedekig, a korábban igen fontos olasz, holland, illetve angol egyetemek mellőzésével.

Az új rendszereket a régi egyetemekkel ellentétben, melyek sokáig – egyesek egészen 'nemzetiesítésükig' – a görög-latin örökség klasszikus szerzőinek olvasására alapozták működésüket, állandó átalakulás, új igényeknek való megfelelés, az idevágó újítások segítségével, egymással való rivalizálás jellemezte. Mindháromban – legelőször a poroszban – fokozatosan érvényesült, majd dominánssá vált a tudástermelés – a kutatás – igénye, a képzési funkciók mellett. Ennek megfelelően mindhárom fokozatosan (legelőször a porosz) befogadta az egyetemen kívüli (*extramurális*) értelmiségi piac – a felvilágosodás kora 'tudós köztársasága' – termékeit, disciplináit, felfedezéseit. Ez a modernizációs folyamatban azért játszott igen nagy – Franciaországban mondhatni döntő – szerepet, mert a felvilágosodás filozófiája és tudományossága leginkább a régi egyetemeken és középiskolákon kívül teljesedett ki. Az új rendszerek egyik fő funkciója éppen ezeknek az új tudáselemeknek az integrációja volt az elitképzésben.

Mindháromban megtörtént a diákság rekrutációjának megnyitása a nemességen és a honorácior rétegeken kívüli csoportok felé, pl. a zsidók vagy más, nem többségi vallásúak (Angliában először a római katolikusok) felvételével. Ezzel az egyetemek az iskolai tőkeszerzéssel elérhető társadalmi-szakmai mobilitás legfőbb közvetítői lettek. Ennek a fejlődésnek legalább három fajta, további, igen fontos kísérő jelensége volt. Egyrészt, a középiskolai és főiskolai címek, diplomák mind állami, mind osztársadalmi elismerést nyertek, amivel aztán a közületi, a magángazdasági és az egyre-egyre bővülő új értelmiségi szabadpiacokon értékesíthető jogosítványokká váltak bizonyos pozíciók megszerzéséhez. Másrészt, fokozatosan megnőtt ugyanezeknek az iskolai minősítéseknek a súlya az elithez, illetve – pl. Magyarországon – az 'úri középosztályhoz' való tartozás igazolásában. Sok elsőgenerációs értelmiségi számára az egyetemi 'kisdoktori' cím újfajta nemesi kutyabőrrel ért fel. Nálunk az 1883-as, ún. 'minősítési törvény' pontosan meghatározta azt, hogy a különböző szintű iskolázottsági szintek (a négy középiskolai osztálytól felfelé) milyen pozíciók elnyerésének a szükséges (ha nem is elégséges) feltétele a közhivatalok gépezetében. Végül, az elitképzés intézményrendszerének ilyenfajta átalakulása mögött más természetű s nagy horderejű társadalomtörténelmi folyamatok is meghúzódtak, melyek szerint az iskolázás súlya fokozatosan nőtt az egyéb, egyéni erőfeszítéssel, teljesítménnyel elérhető, 'érdemelvű' (*meritokratikus*) képesítések mellett a társadalomban elfoglalt helyzet definiálásában, szemben az 'öröklött' vagy a családhoz és a tágabb közösségekhez (pl. nemesség, felekezet, nemzetiség) köthető társadalmi tőkefajtákkal. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy az elitképzésre egyre nagyobb, s egyre szélesebb társadalmi közegekből rekrutált csoportok jelentkeztek.

Végül, hozzátartozott az elitképzés modernizációjához az egész oktatási rendszer államhatalmilag végrehajtott vagy ellenőrzött, úgynevezett **szisztematizálása**, hierarchikus országos intézményi hálózatba való átrendezése. Korábban nem volt minden esetben tételesen előírva a képzési intézmények egymáshoz való viszonya, a címekhez és a diplomákhoz kötődő jogosítványok rendje, ezek elérésének feltételei, az oktatás tartalmi keretei, programjai, módszertana, az intézményekbe való beiratkozás konkrét feltételei. Az elitképzésben mindenütt perdöntő lett a három képzési szint elkülönülése. Az érettséginek megfelelő középiskolai záróvizsga letétele ezentúl a felsőoktatásba való bekerülés alapvető kritériumává vált.

A három rendszer azonban igen erősen különbözött is, többek között a nemzeti államhatalmakkal fenntartott viszony és külföldi kisugárzásuk, hatásmechanizmusuk, minta-értékük szempontjából.

Az angolszász rendszer (s ez valósult meg az Egyesült Államokban is) lényegileg az államtól függetlenül fejlődött, egyrészt teljes egyetemi szabadsággal a felvételi feltételek, a finanszírozás, az oktatás módozatai és tartalma szempontjából. Itt semmilyen formában nem került sor olyanfajta államosítási folyamatra, mint a kontinentális Európában. A porosz–német rendszert a helyi államok (*Länder*) tartották fenn, de messzemenő öngazgatási autonómiát biztosítottak a felsőoktatási intézményeknek. A középszintű oktatás azonban legtöbbször (bizonyos kivételekkel) állami kezelésbe került, legalább úgy, hogy az állam előírta tantervet kellett követnie és tanárai az állami egyetemeken nyertek képesítést. A Habsburg Monarchia ezt a rendszert vette át, tehát Magyarország is, ez utóbbi azzal a különleges megkötéssel, hogy itt hosszú ideig (az 1867-es kiegyezésig) a középiskolák az egymással e téren is konkuráló egyházak kezelésében maradtak. A napóleoni francia rendszer viszont teljesen a nemzetállam gépezetének integráns részeként alakult ki, kezdetben mindenfajta intézményi autonómia nélkül, valóságos oktatói bürokráciát képezve.

A három rendszer hatásában is igencsak eltérő képletet mutatott. Az angolszász befolyása manapság már egyértelműen világméretűként értékelhető, de ez 1945 előtt inkább csak Európán kívül érvényesült. Európából addig viszonylag kevés diákot is vonzott. A porosz–német rendszer hatása a protestáns és az ortodox Európában egyaránt domináns volt a hosszú 19. században, s még azon túl is, különösen az újonnan kialakuló balkáni, balti és skandináv nemzetállamokban. Az Elbától keletre eső régiók – Magyarországot is beleértve, egészen a szovjetizálásig – tulajdonképpen a német egyetemi piachoz tartoztak, ami az oktatási programokban és módszerekben, az egyetemek szervezeti felépítésében, a diákcsere folyamatosságában (és a szemeszterek elismerésének

kölcsönösségében), a főiskolai pálya lefolyásának azonosságában vagy hasonlóságában is megnyilvánult. A napóleoni rendszer, főleg az újlatin nyelvű Dél-Európában (Romániát is beleértve) hatott, bár egyes elemei megvalósultak a porosz-német dominanciájú területeken is. Magyarországon például, az 1895-ben alapított Eötvös Kollégium erre szolgáltatott – a pisai olasz Scuole Normale Superiore mellett, Európában egyedi – példát. Egyes szervezeti elemeiben, pl. a humán- és reálbölcészeti karok különállóságában, a Kolozsvári Egyetem is a francia példát követte.

2. A FRANCIA EGYETEM FELÉPÍTÉSE

Tág értelemben a Francia Egyetem (Université de France) a franciaországi elitképzésnek 1808 után intézményes formát öltött rendszerét jelenti. Alapja tehát, a napóleoni egyetem, amely tulajdonképpen nem kevesebb mint ötféle szerkezeti elemből állt. A félreértések elkerülése végett, az intézmények neveit francia eredetiben is közlöm, de fordításban is bemutatom.

1. klasszikus, érettségit adó **középiskolák**, részben a jezsuita hálózat jogörökösiként, s így folytatásaiként. Tulajdonképpen a Francia Egyetem derékhadát képezték úgy, hogy minden megyében legalább egy ilyen úgynevezett líceumot (*lycée*) állítottak fel, először a megyeszékhelyeken. Az érettségi maga, az egyetemi diplomák számarlétrájának formálisan első grádicsát képezte *baccalauréat* néven. Egyetemi jellegét – mint a további diplomaszerezés feltételét – az is megerősítette (ez máig is így van), hogy az érettségi vizsga elnöki tisztét mindig a helyi humánbölcészeti vagy természettudományi kar kirendelt tanára töltötte be. Az érettségi felsőoktatási funkcióját az is megerősíti, hogy ez hagyományosan szelektív vizsga, melyen a második világháború utáni időkig csak a jelöltek statisztikai kisebbségének sikerült átmennie. Azóta valamelyest emelkedett a sikerkvóta, de mostanában sem igen haladja meg a jelentkezők háromnegyedét. Kezdetben (ez a 19. század vége felé szűnt meg) a líceum magasabb osztályainak tanárai a helyi bölcésztkaron is taníthattak, s nem ritkán a középiskolai tanszéküket részesítették előnyben, ha választani kellett az egyetemi tanári pálya és a középiskolai között. Képzettségük szerint, mindkét esetben, a magasabb középiskolai osztályokban, akárcsak a humán- és reálbölcészeti karokon, versenyvizsgán elnyerhető diplomát bíró tanárok, úgynevezett. *agrégé-k* oktattak. Az *agrégation* nevű tanárképző versenyvizsgát a párizsi tankerületben már a jezsuiták kiűzése utáni években bevezették. A nagyobb középiskolák funkció-

nális súlya az egyetemen belül különösen számottevő volt, amennyiben ezekben, a továbbiakban tárgyalandó, magas presztizsú állami szakiskolákra (*grandes écoles*) felkészítő, úgynevezett előkészítő osztályok (*prépas vagy classes préparatoires*) működtek a legjobb eredménnyel, érettségit nyert diákok számára. Az ilyen osztályokban (is) oktató tanárok diákjaikkal együtt a helyi értelmiség és középosztály krémjét képezték, míg maguknak a vidéki fakultásoknak nemigen volt hasonló szellemi igényű közönsége.

2. a középiskolák tanári karát és mindenfajta szabadértelmiséget (írók, kiadók, lapszerkesztők stb.) képző és általános művelődést nyújtó **humán- és reálbölcsész fakultások** (*faculté des lettres et des sciences*) a régi 'filozófiai karok' örökébe léptek. A napóleoni rendszerben szétválasztották a klasszikus *artes liberales* két ágát. Ilyen rendszer a hosszú 19. században másutt nemigen alakult ki, a kolozsvári egyetemen (1872) és a tübingenin kívül. Az előbbinél ez kifejezett szimbolikus törést jelentett a porosz típusú Pesti Filozófiai Karral szemben. Ezek a karok, melyekből elvben egyet-egyét mind a 16 tankerület központjában létesítettek, sokáig csak a középiskolák felső osztályainak tananyagát tanították. A vidéki bölcsészkarokon az 1880-as évekig kizárólag öt vagy hat tanszék (gyakorlatilag ugyanannyi kinevezett tanár) működött, minden további személyzet nélkül: filozófiát, francia irodalmat és nyelvtant, 'klasszikus (görög és latin) irodalmat', történelmet és néha 'idegen irodalmat' (*lettres étrangères*) adtak elő. Az utóbbi tanszéken egyaránt foglalkozhattak Goethével, Shakespeare-rel és Dantével, mivel a germanisztika, az anglisztika stb. még nem különültek el mint szakirányok a francia fakultások vidéki hálózatában. Ráadásul a vidéki karoknak alig volt tulajdonképpeni képzési funkciója, mivel évente csak néhány alapidiplomát (*licence-t*) adtak ki és még ennél is ritkábban avattak doktorokat. Az úgynevezett 'állami doktorátus' (*doctorat d'État*) az egyetemi tanársághoz szükséges, bár nem elégséges minősítést jelentett, de inkább csak akkor, ha ezt egy párizsi fakultás, a *Sorbonne* bocsájtotta ki. Ennek következtében a vidéki karokon, a 19. században, alig volt diplomázás. A tanárok főképp a helyi művelődést kereső polgári úriasszonyoknak tartottak szabadelőadásokat szakterületeik témáiból.
3. a hagyományos 'honorácior' szakértelmiséget képző **orvosi, jogi és teológiai fakultások**. Ezek is, az előbbiekkal együtt, mind a Közoktatási Minisztérium alá tartozó intézmények voltak, s így képezték a szűk értelemben vett Francia Egyetem (*Université de France*) legfőbb alkotóelemeit. Jellemző, hogy ezekből

távrolról sem terveztek, s még kevésbé valósítottak meg minden tankerületben egy-egy egységet. Jogi karból több volt, orvosiból kevesebb (s néhányuknak csak előképzési funkció jutott) és teológia még kevesebb, a szükségleteknek megfelelően. A papképzést magát, a többségi katolikus egyház külön püspöki 'nagy szemináriumában' biztosította. A kisebbségi protestáns és izraelita közösségek az egyetemen kívül álló papképző intézeteket tartottak fenn, állami segítséggel. A köztársasági rezsim már 1885-ben törvényileg megvonta a katolikus karoktól támogatását, a szekularizációs politika első döntőbb lépéseként, ami majd húsz évvel később az egyház és az állam teljes szétválasztásához, az úgynevezett 'szeparációs törvényhez' vezetett (1905). A szakképző karok, akárcsak a bölcsészeti karok minden érettségizett és tandíjat fizető fiatal előtt (az 1870-es évektől kezdődően már a lányok előtt is) nyitva álltak.

4. a '**nagy szakiskolák**' (*grandes écoles*) a francia állam felsőbb technikai személyzetének képzésére szolgáltak s az egyetemi karokkal párhuzamos hálózatot képeztek. Az értelmiségi piacokon ezek rangja messze az egyetemi karok felett állt. Presztizsük, az elitképzésen belül, azon alapult, hogy csak országos versenyvizsgán át voltak elérhetőek. A felvett diákok kezdettől fogva kiemelt államhivatali gyakornoki fizetést – nem ösztöndíjat! – kaptak, emellett teljes ellátást, s bennlakásos kollégiumi szállást három vagy négyéves tanulmányi idejük alatt, a párizsi Latin Negyed Panthéon közeli körzetében. Diplomájukkal 'kikerülési rangjuk' szerint, szakterületeik legmagasabb pályát ígérő államhivatalnoki állásai között választhattak. A felvételi versenyvizsgákra külön szakosított 'előkészítő osztályok' készítettek fel az ország legkeresettebb középiskoláiban. Zömükben, ezek szintén párizsi líceumok voltak. A három máig legfontosabb 'előkészítő' iskola régi jezsuita kollégiumokból vedlett át állami líceummá *Louis-le-Grand* és *Henri IV* néven (ezek a humán jellegű főiskolákra készítettek fel), valamint *Saint-Louis* néven (a természettudományi főiskolákra felkészítendő). A legrangosabb szakfőiskolák közül többet még a forradalom előtti királyi hatalom alapította, s már ezek diákságát is országos versenyvizsgákon választották ki. A forradalom alatt újabb alapításokra került sor, éppúgy mint azóta időről-időre, az adminisztrációban és az ipari társadalomban felmerülő újabb szükségletek szerint, gyakorlatilag napjainkig. A máig működő nagy szakiskolák diplomásai tartották s tartják továbbra is kezükben a végrehajtó államhatalom jelentős részét. Ennek megfelelően a diplomásokat erős, korporatista jellegű kapcsolatháló kötötte s köti tovább-

ra is össze. A népnyelvben ‘nagy testületekként’ (*grands corps*) ismerik őket. A legismertebbek az egyetemi hierarchia csúcsán vannak, s általában ezek a legrégebb alapításúak is:

- *Ecole Normale Supérieure* (legfelsőbb tanárképző) – 1794 (ez még a szűken vett ‘Egyetem’ legintegránsabb részének számít!)
 - *École Polytechnique* (katonai, majd általános mérnökképző) – 1794
 - *Ecole des Mines* (bányamérnöki) – 1783
 - *Ecole des Ponts et Chaussées* (útépítő mérnöki) – 1747
 - *Ecole des Chartes* (levéltárosságra képző) – 1821
5. **központi kutató- és képzőintézmények.** Ezek mind – a csillavizsgálók kivételével – Párizsban működő, s kutatásra, szabad tudásátadásra és szaktudósok képzésére szolgáló intézmények. A francia elitképzési rendszer egyik teljesen egyedülálló sajátosságát tükrözik, amennyiben itt a kutatáscentrikus és a képzéscentrikus valamint tudásreproduktív intézmények történelmileg jórészt, legalább tendenciálisan, elkülönültek. Leghíresebb prototípusai a következők:
- *Collège de France* (1530) – szabadegyetem, diploma nélkül, mindenféle szaktudományokra beállítva, melyek listája egyébként az időben állandó változásnak van kitéve a szerint, hogy mi a tantestület által választott újabb tanárok szakterülete. Ez az egyetlen ismert oktató-kutató intézmény, melyben nem feltétlenül valósul meg a szakképzés szakterületek szerinti folytonossága. Az egyetemi presztizsrangsor csúcsintézménye az országban, melyet a királyi hatalom már annak idején is azért alapított, mert úgy látta, hogy a középkorvégi egyetemek nemigen látják el az új tudományterületek feltárásának feladatait.
 - *Muséum d’histoire naturelle* (18. századi alapítású) – biológiára, s az ezzel kapcsolatos természettudományos területekre szakosított intézmény, melynek székhelye a volt királyi kertészet, a mai Jardin des plantes parkja, a Latin negyed Szajna menti mezsgyéjén.
 - *Ecole Pratique des Hautes Etudes* – EPHE (1868) – természet- és humántudományos tudósképző szabadiskola (abban az értelemben, hogy a hallgatók számára tulajdonképpen nincsenek iskolai felvételi kritériumok). Saját, erősen szakosított diplomát, újabbán doktorátust is kibocsájt. Kezdetben három természettudományos és egy humántudományos részleggel indult. Ez a szerkezet már 1885-től egy nemzetközileg egyedülálló, ‘vallástudománynak’ szentelt ötödik részleggel bővült. A második világháború után indították útjára a társadalom-

tudományokkal foglalkozó hatodik részleget, mely mára külön egyetemmé alakult, *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS)* néven. Ez a francia társadalomtudományok jelenkori csúcshintézménye, melynek tanári karát olyan nevek fémjelezték, mint Fernand Braudel, Pierre Bourdieu, Jacques Derrida vagy Claude Lévi-Strauss.

- *Ecole du Louvre* (1882) a híres múzeumhoz kötődő művészettörténeti szakiskola.

3. A FRANCIA EGYETEM SUI GENERIS SZERKEZETI SAJÁTOSSÁGAI

Mindenekelőtt történelmileg egyedülállóan valósult meg a napóleoni egyetemen az eliképzés **állami monopóliuma**. Ez 1850-ig (az ún. Falloux-féle törvényig) a középiskolákra nézve is érvényesült. Azután maga az eliképzés gyakorlata csak fiktív módon maradt kizárólagos állami jogosítvány, bár sok szempontból ennek a főiskolai piac valóságában máig is nyoma van. Mindenekelőtt az 'egyetem' cím továbbra is kizárólag csak állami intézményeknek van fenntartva. Szemben a már 1877 után alakuló egyházi, s a későbbi más magánfőiskolákkal, ezek, bár funkciójukban vetélkednek az állami intézményekkel, formálisan, s kötelező módon csak más névvel szerepelhetnek az eliképzés piacán. Az egyházi főiskolák, köztük a jól ismert katolikus intézmény Párizs VI. kerületében, csak 'katolikus intézet' (*Institut Catholique*) címen működnek. Ráadásul, diplomái csak akkor számítanak államilag elismert 'nemzeti diplomáknak', ha a képesítő vizsgát a jelöltek a helyi bölcsészkar tanárai előtt teszik le. Más magánalapítású és magas presztizsű főiskolák, mint például a már 1872-ben alapított Politikatudományi Szabadiskola (*Ecole Libre des Sciences Politiques*), az állammal kötött különös megállapodás ellenében nyert felhatalmazást egyetemi diplomák (köztük doktorátus) kiadására. De az iskola manapság már a rangos állami szakiskolákhoz (*grandes écoles*) hasonló felvételi vizsgákon keresztül veszi fel diákjait. A legrangosabb gazdasági menedzserképző főiskolák (mint a Párizsi Kereskedelmi Kamara által 1881-ben megalapított *HEC – Ecole des Hautes Etudes Commerciales*) teljesen átvette az állami szakiskolák felvételi, kiválasztási és (részben) oktatási gyakorlatát. Az állami egyetemi intézmények és diplomák piaci értéke egyébként, továbbra is általában rendre meghaladja magán alapítású konkurensok státuszát.

A Francia Egyetem intézményeiben kezdettől fogva mindenfajta **intézményi autonómia** hiányzott. A középiskolák, éppúgy mint a fakultások vagy egyéb intézmények, sem a tanszabadságot, sem az igazgatási önállóságot, sem tanáraik kiválasztásának jogát, sem a költségvetésük felhasználáshoz való kompetenciát nem ismerték. Minden

tanári kinevezést a kultuszminiszter személyesen, akár teljesen önkényesen döntött el és szentesített aláírásával. Ez azt is jelentette, hogy az egyetem intézményeit közjogilag csak maga a minisztérium képviselte. 1896-ig külön 'egyetemek' nem is léteztek jogi személyként, csak egy városban egymás mellett működő egyetemi karok, melyek között semmifajta intézményes kapcsolat nem állt fenn. Az 1968-as Faure-féle törvényig lényegileg a minisztérium döntött, bizonyos konzultációs procedúrák után, az egyetemeket érintő mindenfajta ügyben.

Történt már említés az **oktatás és a kutatás nagy mértékű intézményes elválasztásáról**, mint a francia elitképzés régi történelmi fejlődési irányáról. A napóleoni egyetem vidéki fakultásai, ennek megfelelően, legalább az 1880-as évekig még szakkönyvtárakkal sem rendelkeztek, nem beszélve tudományos laboratóriumokról. Ez utóbbiak a Sorbonne-on sem igen voltak. Az oktatás tematikája és technikája – retorikus készségeket feltételező, nagyközönségnek szánt előadások formájában – a humán és realbölcészeti karokon ugyanaz volt, mint a középiskolák magasabb osztályaiban. Ugyancsak az 1880-as évekig nem léteztek kutatási eredményekre alapozott diplomák sem, hiszen legtöbbször maga az állami doktorátushoz szükséges disszertációk is sokáig néhány tucat oldalnyi retorikus gyakorlatból álltak. Ebből a szempontból a III. Köztársaság reformjai perdöntő változásokat hoztak, melyek igazi eredményei elég későn értek be, pl. a Pasteur-féle áttöréssel vagy a századforduló után, a társadalomtudományok először marginális, de nagy visszhangot kiváltó megjelenésével. Azonban, ha ezeket közelebbről megvizsgáljuk, például a Durkheim-féle szociológiai iskolát, kiderül, hogy a nagyobb tudományos feltűnést keltő újdonságok megvalósítása jórészt nem a szűk értelemben vett egyetem személyzetéhez kötődött, hanem a tudósképzést is ellátó szakiskolákéhoz, mint az *Ecole Normale* vagy az *EPHS (Ecole Pratique des Hautes Etudes)*.

Szintén történt már említés arról, hogy a '**Francia Egyetem**' (*Université de France*) kifejezésnek sokáig nem volt köze 'egyetemekhez'. Még 1896 után sem, amikor ilyenek hivatalosan jogi személlyé alakultak, négy, egy helyen működő fakultásból. Az 'Egyetem' (*Université*) a köznyelvben és akadémikus körökben egyaránt, elsősorban az állami bürokráciának az egyetemi karokat és az érettségiztető középiskolákat magába foglaló egységét jelentette.

Rendszersajátos eleme volt és maradt a francia elitoktatásnak az, hogy a legfontosabb címek, diplomák s a velük járó jogosultságok **országos versenyvizsgákon** kerültek szétosztásra. Az ezeken, legtöbbször mindössze huszonévesen elért siker szintje, az érintettek egész értelmiségi pályáját behatárolta. A középiskolai tanársághoz, de közvetve a bölcsészkarai pályákhoz is, vezető *agrégation*-on elért helyezés, a sikerlistán szereplés

rangszáma, közvetlenül is meghatározta az azonnal megszerezhető állások minőségét. Míg a bölcsész *agrégation* közvetlenül (máig) csak a középiskolák magasabb osztályaiba vezető tanári állások betöltésére jogosított fel, s csak közvetve vezethetett a fakultások pozícióihoz, az orvosi és a jogi karok tanári személyzetét már a 19. század közepe óta a fakultásokra szakosított versenyvizsgákon választották ki (*agrégation de médecine, agrégation de droit*). A versenyvizsgák alapelve az, hogy előre meghatározott számú címért, diplomaért, oktatói helyért, állásajánlatért meghatározatlan számú versenyző indulhatott, mégpedig törvényben pontosan leírt technikai körülmények között. Az, hogy milyen szakterületen írtak ki versenyvizsgát, rögtön jelezte a terület fontosságát az elitképzés piacán. A versenyvizsgán megszerezhető diplomához vagy címhez államilag garantált állás, magasabb fizetési beosztás és jobb előmeneteli esélyek kapcsolódtak. Gyakorlatilag ezeknek a címeknek a promóciós ereje mindig meghaladta az egyszerű egyetemi vizsgákon megszerezhető jogosítványokét. Mint fentebb már erről volt szó, a versenyvizsgák már a forradalom előtti időkben megjelentek a francia felsőoktatás egyes területein.

Az egyedülállóan nagyfokú **párizsi koncentráció** szintén rendszersajátos része a Francia Egyetemnek. Körülbelül az 1968-at követő évekig az ország diákságának közel fele, nem ritkán többsége, Párizs V. kerületében (az ún. 'Latin negyedben') nyert képzést egy papíron eléggé decentralizált felsőoktatási rendszerben, ahol ekkor már húsznál több teljes tudományegyetem működött. Ez utóbbiak diplomáinak értéke az egyetemi piacon azonban távolról sem érte el a fővárosban kibocsájtottakét, annak ellenére hogy ezek mind államilag garantált, s formálisan egyenrangú jogosítványok voltak. Ennek a rendkívüli egyenlőtlenségnek háttérében könnyű felismerni az egész francia nemzetállam apparátusának nagyfokú fővárosi koncentrációját. A tárgyalt tekintetben történetesen azt, hogy minden fontosabb könyvtár, levéltár, múzeum, okmánygyűjtemény stb. éppúgy, mint a történelmi Francia Egyetem minden lényeges intézménye, szintén Párizsban koncentrálódott. A fővárosi és vidéki intézmények közötti hasonló egyenlőtlenség, illetve az egyensúly ilyen hiánya, a nyugat-európai szellemi piacokon másutt sehol nem található. Csak a legutóbbi évtizedekben kezdtek erőteljesebb decentralizációs politikába az elitképzésért felelős hatóságok.

A Francia Egyetemet talán a más típusú nemzeti egyetemformánál is jobban jellemezte egyfajta eléggé nyílt **kultúrnacionalizmus**. Ez a '**szellemi nagyhatalmi tudatnak**', ennek a felvilágosodás és a 19. század alatt kialakult komplexusnak a továbbélését jelentette, melyre az állami oktatáspolitikai rendre rájátszott, s melyet a valóságban egyre inkább kialakuló 'szellemi provincializmus' messzemenően táplált. Ezt erősítette

a nyelvi eleganciának mint szellemi alapértéknek az egész iskolarendszer által közvetített kultusza. Valószínűleg egyedülálló például a francia mérnökképzés a tekintetben, hogy a legrangosabb képzőhelyekre való bekerülés magasszintű francia fogalmazási készséget is megkövetel. A bölcsészeti szakok hierarchiájában sokáig, még 1945 után is, minden idegen nyelvű kultúra tanulmányozása alárendelt szerepet játszott, nagyjából a Közép- és Kelet-Európában megszokott ellentéte gyanánt. Míg nálunk a magasabb értelmiségi lét egyik elengedhetetlen kritériuma az idegen élőnyelvek ismerete volt (máig is az valamelyest), addig a leghíresebb francia alkotó értelmiségiek nem jelentéktelen része semmifajta élő nyelvet nem ismert. Ez az utolsó évtizedekben felnőtt újabb szakértelmiségi nemzedékben megváltozott, de csak az immár elengedhetetlennek ítélt angol tudás szempontjából. Több nyelvet csak egyes, erre szakosodott értelmiségiek ismernek. A szellemi nagyhatalom tudatát – vagy illúzióját – erősítette a Francia Egyetem tényleges nyitottsága a külföldiek felé, akiktől persze elvárták a fejlett francia tudást. Ez a nyitottság már kevésbé létezett a külhoni kultúrjavak felé. A nemzetközi diákcsere európai hálózatának az 1890-es évek óta, de különösen a világháborúk közötti években, Franciaország a legnagyobb befogadó országává vált, meghaladva Németországot, már a náciizmus térhódítása előtt is. De végig feltűnő maradt a rendszerszerű egyenlőtlenség a franciaországi külhonos diákság tömegei és még az ország összdiákságának arányában is sokkal gyéresebb méretű, külföldön tanuló, francia diákság között. A kultúr-nagyhatalmi tudatot és illúziókat azonban, itt maga a befektetett kulturális infrastruktúra fővárosi koncentrációja is élte, hiszen Párizs e tekintetben sokáig, minden bizonytalanság nélkül, világelső volt. Ami magát az egyetemet illeti, mindig ide vezettek a legmagasabb akadémiai karrierrek, tehát itt voltak elérhetőek az ország, sőt az egész frankofón világ legnívósabb szellemi, művészeti vagy tudományos alkotóegyénségei, 'szellemi hatalmai'. Ez egyfajta kulturális turizmust is táplált és erősen meghatározta a külföldről Franciaországba irányuló értelmiségi migráció jellegét. Ide kevésbé diplomaszerezés végett jöttek diákok és értelmiségiek (Béccsel, Prágával vagy Berlinnel összehasonlítva), hanem azért, hogy – egyféle beavatási rítus gyanánt – meglátogassák az európai kultúrközpont kultikus helyeit és alkalomadtán az itt székelő hírességek lábaihoz ülhessenek egy-egy brilliáns előadás vagy tudományos demonstráció erejéig.

4. A TÖRTÉNELMI VÁLTOZÁSOK FŐBB FORDULÓPONTJAI

A napóleoni iskolarendszer kiépülése csak az 1860-as évekre lett első formájában teljes. Ekkorra alakult ténylegesen meg a betervezett 16 teljes egyetemi fakultás-csoport az

országban, (minden tanfelügyelőségi központban legalább egy bölcsész és természet-tudományos karral), bár az érettségit adó középiskolai hálózat már korábban kiteljesedett. Ugyanakkor, bizonyos repedések is keletkeztek az alapvetőnek szánt állami monopóliumon, 1850-1877 között. 1850-től már egyházi, sőt magán-középiskolákat is engedélyeztek, annyira, hogy a katolikus szektor a visszatérő jezsuiták jóvoltából a szakfőiskolákhoz vivő fontos előkészítő osztályokat is kifejlesztett. Ilyen lett például a híres versaillesi Sainte Geneviève kollégium (1854). A köztársasági rendszer átmeneti politikai krízise alatt, az 1876-77-es években, sorra nyíltak a katolikus egyetemek, melyeket aztán a rendszer megszilárdulása után rendre megfosztottak az 'egyetem' cím viselésének jogától.

1877 után, a III. Köztársaság alatt, **folyamatos egyetemi reformok és fejlesztések indulnak**, különösen a bölcsészkarokon. Ezek többféle célt is szolgáltak. Egyrészt, fontos volt az 1870-71-es porosz-francia háborúban elszenvedett, szégyenletesnek tekintett vereséget az elitoktatás és a népoktatás fejlesztésével kárpótolni, azzal az ideológiai megfontolással, hogy 'a háborút a porosz tanító nyerte meg'. Ezeket a jórészt ténylegesen porosz mintákat követő reformokat minősítették később 'a francia kultúra német krízisének'. Másrészt, egyértelmű politikai cél volt érvényre juttatni az elitképzésben a nagy forradalom szellemi örökségét, a világi (egyházellenes), köztársasági eszmerendszert. Ennek nevében fordították a katolikus teológiai karok korábbi dotációját az EPHE egy új 'világi vallástudományi' részlegének megalapítására, 1885-ben. A hivatalosan tolerált egyházi középiskolákat a kultuskormányzat mindenféle korlátozással és gáncsoskodással illette. (A szekularizációs politika gerjesztette 'iskolai háborúskodás' véglegesen csak Mitterrand elnök alatt, az 1980-as években szűnt meg.)

De a köztársasági reformok fő iránya az **intézményi újrászerveződést, a bővítést, a szakosodást és a 'tudományosodást' célozta meg**. Elsősorban folyamatosan kibővül a karok szakági kínálata a középiskolai tárgyakon túl a társadalomtudományok, az idegen nyelvek, a kísérleti tudományok felé. Valóságos tanszékek alakulnak (jórészt a német egyetemi szemináriumok és tanszékek mintájára), s ezzel kibővül az oktatói ranglétra a megbízott előadók és tanársegédek révén. Azelőtt egy szakágot, egy karon mindössze egy előadó tanár képviselt. Bevezetik az új diákok kötelező beiratkozását, míg azelőtt csak vizsgákra kellett feliratkozni a bölcsészkarokon. A korábban általános, szabad előadásokat szakosított szemináriumi gyakorlatok (*conférences*) egészítik ki. Megkezdődik a bölcsészdiákok előmenetelének állami ösztöndíjakkal való támogatása, a diplomázás körülményeinek javítása és a korábban többségi lemorzsolódási ráta mérésnéklése végett. A bölcsészkarok vidéken fokozatosan felfejlődnek párizsi rokonkaruk

mellé, anélkül, hogy annak oktatási és infrastrukturális (könyvtárak, laboratóriumok) kínálatát megközelítsék. Viszont, immár elsősorban vidéken alakultak ki 1896 után azok a bölcsészkarok szakképzési intézmények – főképp technológiai, üzemmérnökségi tárgyakban a természettudományos karokon, illetve a humánbölcsészeti karokon francia civilizáció és nyelvoktatás formájában – melyek egyre tömegesebben vonzottak külföldi hallgatóságot, sajátos, ún. ‘egyetemi diplomáikkal’. Ezek csak az országon kívül voltak érvényesek (s ennyiben különböztek a többi ‘állami’ diplomától).

A ‘tudományosítást’ a köztársasági reformok főképp az egyetemi pályák átszervezésével igyekeztek megvalósítani, amennyiben többlépcsős diplomázási és oktatói pozíció-rendszert léptettek életbe, melyen az előrelépés tudományos teljesítményekhez volt kötve. Az egyetemi tanársághoz már kezdettől fogva megkövetelt ‘állami doktorátus’ ekkoriban (a 19. század utolsó évtizedeiben) lett valódi *magnus opus*, sőt egyenesen kettő, amennyiben fő- és mellékdisszertációból állt, melyeket imprimáltatni is kellett megvédésükhöz. Ráadásul, a kisebb, de könyvméretű mellék-tézist, 1903-ig latinul kellett megfogalmazni. Az egyetemi pályák tudományos teljesítményhez kötése már azzal is fejlődik, hogy az alapidiploma (*licence*) és a felsőbb diplomák (*agégation*, doktorátus) közé kerül egy szakdolgozatszerű disszertáció, önálló kutatás alapján (*Diplôme d'études supérieures* – *DES* néven). Az 1868-ban négy részleggel alapított, s kutatásra és kutatóképzésre beállított intézményhálózat, az *EPHE* ötödik, vallástudományi részlege (1885) a modern társadalomtudományok egyik legfontosabb központjává válik (pl. a Durkheim iskola révén), a párizsi humán és reálbölcsészeti karokkal párhuzamosan.

1896-ban végre megvalósul az egyetemi karok helyi ‘egyetemekké’ szervezése, választott ‘egyetemi tanácsok’ vezetése alatt. Az egyetemek így külön büdzsét kaphatnak és bizonyos döntési jogokat oktatási és kutatási tevékenységük szervezésére. Ez a továbbra is sokáig nagyon korlátozott egyetemi önállóság felé tett első nagyobb lépés. Közvetlen következményei közé tartozik az, hogy az ‘egyetemek’ saját – nem csak ‘nemzeti’ – diplomák kibocsájtására is felhatalmazást nyernek. Így, doktorátusokat is kiadhatnak külföldi felhasználás céljából, melyek elvben az államilag elismert doktorátussal azonos képzésen alapulnak, csupán az ország belterületén nem érvényesíthető jogosítványokkal.

1919 után – kb. 1968-ig a korábbi fejlődés folytatódik a tudományos teljesítmény-alapú pályák irányába. A német egyetemek mintájára lassan kiépül a szemináriumi rendszer, szakkönyvtárakkal, laboratóriumokkal, sőt külön egyetemi, néha több kar oktatóit is összefogó kutatóintézetekkel. Ilyen például az 1925-ben, Marcel Mauss és partnerei által létrehozott párizsi összegyetemi Etnológiai Intézet, a társadalom és

kultúrantropológia későbbi francia főműhelye. Közvetlenül a nagy háború után átszervezik a bölcsészkarok diplomáit. Bevezetik az előkészítő évet (*propédeutique* elnevezéssel), a 4 komplex (több vizsgából álló) szigorlatra épülő, szakosított alapdiplomát (továbbra is *licence* néven), ezután kerül sor a szakdolgozat (DES) megszerkesztésére és nyilvános megvédésére, majd – esetlegesen – a továbbra is rangot jelentő, bár elvileg csak középiskolai tanárságra képesítő tanári versenyvizsga (*agrégation*) letételére. A diplomaszerezés procedúráját az 'állami doktorátus' zárta, de ezt legtöbbször csak az egyetemi pályán magukat már kipróbáló és a végső tanári kinevezést ambicionáló diplomások kísérelték meg.

Fontos fejlemény volt a világháborúk közötti és a megszállás alatti években az egyetemek melletti szakkutatási intézményhálózat kibővítése, mely jelentősen megerősítette az ország kutatási potenciálját, továbbra is a felsőoktatás és a kutatás bizonyos mértékű szétválasztásának régi (de teljesen persze sohasem megvalósított) elvét követve. 1938-ban a baloldali népfrontos kormány – elképzelhetően, a szovjet akadémia kutatóintézeti hálózatának mintájára – megalapítja a CNRS-t (*Centre National de la Recherche Scientifique* néven), a tisztán kutatói életpályát nyújtó nemzeti kutatóközpontot. A német megszállás alatt a Vichy-i kormány reformjai keretében kibővül a központi kutatóintézeti hálózat, közöttük államilag dotált demográfiai intézettel, a korábban kialakított statisztikai intézet mellé. Ezek szintén életpálya-szerű, kutatásra beállított pozíciókat biztosítottak egyre növekvő számú diplomásnak, bizonyos – nem túlságosan kényszerítő jellegű – felvételi procedúra és gyakornoki időszak után.

A felszabadulás és az 1968-as diáklázadások közötti időszakban ez a struktúra helyén marad, kevés lényeges újítással. Ez utóbbiak között említendő a felsőbb szakiskolai hálózat (*grandes écoles*) további fokozatos bővülése. Közvetlenül a felszabadulás után alapítják meg az adminisztrációs főiskolát (*Ecole Nationale d'Administration* – ENA), a diplomáciai és miniszteriális főhivatalnoki gárda képzésére (melyre ugyan annak idején, már az 1848-as polgári forradalom alatt történt egy sikertelen kísérlet).

Újat, leginkább magának a **főiskolai keresletnek a rohamos bővülése** jelentett. Ez, Franciaországban, már az 1950-es évek közepétől éreztette hatását, tehát valamivel előbb, mint a többi fejlett nyugat-európai országban. Az expanzió minden bizonnyal összefüggött a különböző (főképp baloldali) kormányok aktív, voluntarista szociális programjával, mely az elitcsoportok bővített újratermelését és a társadalmi mobilitás serkentését célozta. A középiskolai oktatás már az 1930-as években ingyenessé vált, s ezt követte a második világháború után a tandíjak eltörlése a felsőoktatásban. Emellett a francia állam már az 1950-es években igen hatékony diáktámogatási rendszert

léptetett életbe, diákszállók (valóságos ‘diákvárosok’) építésével (ilyen volt Párizs Latin negyed felé eső déli külvárosában, az 1920-as évektől kiépülő Cité Universitaire további fejlesztése), egyetemi vendéglők létesítésével és jelentős szubvencionálásával, hatékony s nagylelkű ösztöndíjrendszer kiépítésével. Diákigazolvány felmutatásával rendkívül kedvezményesen lehetett moziba, hangversenyre, színházba, múzeumba járni. A diákszám bekövetkező tömegesedése azonban a meglévő intézményhálózat egyre látványosabb túlsúlyfoltjához vezetett, s ezzel együtt állandóan romló működési körülményekhez. A diákkereslet óriási felfutása ellenére ugyanis, alig bővült az egyetemek hálózata. 1968-ban csak néhány egységgel volt több egyetemi központ, mint a 19. század közepén. Párizsban, *intra muros*, továbbra is majdnem kizárólag a tömegoktatásra egyáltalán nem felkészült, s az előző századvégen épített – akkoriban Új Sorbonne-nak minősített – egyetlen nagyobb épülettömbben látták el a közben százezres nagyságrendűvé nőtt helyi diákság képzési igényeit.

Az **1968 májusi diákforradalom**, bár visszatekintve nagyobb volt a füstje mint a lángja (egy híres értelmezője a politológus Raymond Aron szerint ez ‘megtalálhatatlan forradalom’ volt, amennyiben sem igazi ideológiája, sem konkrét, elérhető követelése nem voltak), mélyreható változásokat provokált a francia elitképzésben. Mindenekelőtt nagyobb adminisztratív és pénzügyi önállóságot kapnak az egyetemek és a kutatóintézetek testületileg választott vezetőségei. Újabb helyi egyetemek sokasága nyílik, ebből tucatnyi magában Párizsban – igaz, először csak a Sorbonne feldarabolásával – és a külvárosokban. Az új, kísérleti egyetemek között rövidesen nagy hírre tesz szert például a közepesen szerény társadalmi közegű előváros, Vincennes egyeteme. Tovább bővül a szakok kínálatának palettája a társadalom és embertudományok területén. Az állam nagyobb befektetéseket eszközöl újabb intézmények építésében és fejlesztésében. Ekkoriban épülnek majd minden régi vidéki egyetem mellé az újtípusú, modernnek szánt egyetemi kampuszok. Ezek, sajnos gyakran elégtelen ráfordítások árán, s ennek megfelelően, silány eszközökkel, túl gyorsan készültek el, innen nem ritkán gyatra építészeti és funkcionális minőségük. Az egészen új intézmények között kiemelt szerepet játszik az egyetemi diplomáknál szerényebb címeket adó szakfőiskolák (*IUT – Instituts Universitaires de Technologie*) már 1966 óta egyre bővülő hálózata.

1968 után kezdődik bizonyos központi (párizsi) szakiskolák külvárosba vagy vidékre telepítése. Párizson belül is megtörténik nem csekély decentralizáció periferikus kerületekbe és elővárosokba. Az ország elitképzési központjai ezentúl már nem a széles értelemben vett Latin negyed (a főváros V. és VI. kerületének) határai

között foglalnak helyet, mint ahogy ez még az 1968-as diákmozgalmak idejéig bezárólag nagyjából így volt. A nagy állami kutatóintézetek volumene, kutatói stábja, termelékenysége és nemzetközi beágyazottsága is egyre bővül. Ezzel továbbra is fennmarad a kutatás és a felsőoktatás hálózati rendszereinek nagyfokú (sohasem teljes) szétválasztása, megoszlása. Majd minden nagyobb tudományos kutatási területnek van immár saját központi kutatóintézete, illetve kutatóintézeti hálózata. Az Embertudományok háza (*Maison des Sciences de l'Homme – MSH*), mely Párizsban, az 1960-as évek végén épült fel egy korábbi börtön helyén, mára számos önálló vidéki hasonmást tud maga mögött. Többek között ezek közvetítésével indította be a francia állam a kutatástámogatások modern pályázati formáit.

A legutolsó évtizedekben a diplomák rendszere erősen módosul, végső soron angolszász mintára, az úgynevezett 'bolognai rendszer' szerint. Ezt a francia egyetemeknek valószínűleg könnyebb volt átvenni mint a közép-európaiaknak, hiszen a bölcsész- és természettudományi karok már a világháborúk közötti évektől ehhez közeli rendszert valósítottak meg az előkészítő évvel, a két évesre tervezett alapidplomával (*licence*), az ezt követő és szakdolgozathoz vezető kutatóévvvel (*DES – Diplôme d'études supérieures*), majd a doktorátusra, illetve a tanári versenyvizsgákra való felkészüléssel. Fontosabb újítást e téren a szakdoktorátusok bevezetése jelentett, szintén az angolszász PhD mintájára, változó elnevezéssel. Ez lassan kiszorítja a továbbra is létező 'állami doktorátust', melyet már az egyetemi pálya derekán (és nem az elején) védenek meg a felsőoktatás tanári pozícióinak várományosai.

5. KONKLÚZIÓ GYANÁNT: AMI MEGMARADT

A NAPÓLEONI 'FRANCIA EGYETEMBŐL' (S AMI MÁSUTT NINCS)

Mindenekelőtt a **fővárosi koncentrációt** lehet említeni a régi elitképzési rendszer továbbra is látványos maradványaként. Az 1968 utáni 'vidékiesítési' programok ellenére, továbbra is a fővárosban székel a rendszer csúcsintézményinek többsége. Az itteni pozíciók uralnak minden szakmai ranglétrát. Továbbra is itt képzik a francia értelmiség több mint harmadát. A vidéken is működő szakfőiskoláknak (pl. politikatudományban) vagy az 'Embertudományok házainak' mindig a fővárosi anyaintézmények nyújtják a követendő mintát. A legsikeresebb egyetemi vagy kutatói pályák továbbra is Párizsban végződnek. A kutatás hagyományos infrastruktúrájának legfontosabb intézményei, különösen a humán és társadalomtudományokban változatlanul a fővárosban található. E tekintetben a helyzetet csak az informatikai szolgáltatások

bővülése és minőségi javulása korrigálta valamelyest a legutolsó években.

Módosult ugyan sok szempontból, de lényegileg – különösen távolabbról nézve – nem változott az egyetemi **képzési hierarchia szerkezete**. Továbbra is a történelmi ‘nagy iskolák’ foglalják el a csúcspozíciókat (mint az *Ecole Normale* és a *Polytechnique*), ezeket követi a többi, szelektív rekrutációjú ‘nagy szakiskola’ (*grandes écoles*), s az egyetemi karok csak utánuk következnek. Ezek alatt helyezkednek el az alacsonyabb rangú és rövidebb képzést nyújtó üzemmérnöki és egyéb szakiskolák. Továbbra is változatlanul érvényesül a **versenyvizsgák** hagyományos rendszere a magasabb oktatói állások eléréséhez, mind a középiskolában, mind az egyetemeken.

Többször említésre került és fontos rendszersajátos eleme maradt a kreatív, tudás-termelésre beállított francia értelmiség piacán a **kutatói és az oktatói pályák** nagymértékű (bár egyre kevésbé teljes) **megosztottsága**. Míg a főiskolai oktatói gárda volumene százezres, az életpályaszerűen alkalmazott kutatóké is több tízezres nagyságrendűre emelkedett. Igaz, sokfajta átjárási lehetőség létezik az egyikből a másikba, és persze nem ritkán – egyes szaktárgyaknál rendszeresen – előfordul, hogy a kutatói állások betöltői egyetemi funkciót is vállalnak mellékállásban. A leghagyományosabb bölcsészeti szakmák művelői (történészek, irodalmárok, nyelvészek) gyakran csak doktorátusuk megszerzéséig maradnak kutatói státuszban, s azután doktori címüket érvényesítve, szakmájukban rangosabbnak ítélt egyetemi oktatói pályára térnek át. Mégis, ennek a két óriásira dagadt tudástermelő alrendszernek a párhuzamos fenntartása a ‘Francia Egyetem’ történelmi koncepciójának logikáját követi, melyet a bevezetőben vázoltam fel.

Végül, nem lehet elhanyagolni a szintén fentebb tárgyalt **francia kultúrnationalizmus** vagy **‘franko-centrizmus’** bizonyos mértékű továbbélését. Ezen a téren pedig az utolsó évtizedek igen jelentős változásokat hoztak. A fiatalabb kutatói és oktatói nemzedék már tendenciálisan átveszi az angolszász dominanciájú nemzetközi tudományosság normáit. Angolul már mindannyian olvasnak legalább, és legtöbbször egyre inkább más és aktív idegen nyelvtudást is fel tud mutatni. Erősen csökkent a helyi beágyazottságú kutatási témák, azelőtt általános, előnyben részesítése. A külföldi egyetemi vagy kutatási gyakorlat keresése kezd normává alakulni, akárcsak a protestáns Európában. Egyre több kooperatív, nemzetközi kutatásban valósul meg számottevő francia részvétel. A brüsszeli Európai Kutatási Tanács pályázatain az angol kutatók mögött ugyan, de a németországiakkal közel azonos szintű a franciák szereplése. Ezzel a mércével tehát, manapság Franciaország globálisan, Európában a harmadik legsikeresebb ‘kutató nemzet’. Mégis, nem ritkán tűnnek fel az egyetemi közéletben az archaikus kultúrnationalizmus jelei. Nemigen fordulhatott volna egyebüttl elő mint Franciaországban, mintegy

másfél évtizede, hogy egy oktatási és kutatási miniszter azzal büszkélkedjen, hogy csak anyanyelvét ismeri. Az 1990-es évek elején a francia kultúr-kormányzat még rendeletileg próbálta kötelezni az állami kutatóintézetek alkalmazottjait, hogy nemzetközi fórumokon kizárólag franciául lépjenek fel. Ez rögtön kiváltotta a mindig is szabadelvűségéről ismert érintettek felháborodott ellenérzését, minek utána a rendelet végrehajtását a kormányzat óvakodott erőltetni. Erre persze nem is igen lett volna lehetősége. Továbbra sem ritkán lehet találkozni a francia értelmiségi piacokon másutt rég tabunak számító, kultúrnacionalista megnyilvánulások gyakorlati vagy nosztalgikus alakzataival.